AKASLAN, Yaşar, "Kırâat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Samsun 2017, Sayı: 4, ss. 6-31.

KIRÂAT-İ AŞERE'DE FERŞ YÖNÜNDEN FARKLILIKLAR

Dr. Yaşar AKASLAN*

Özet: Hem lafzı hem de manası itibariyle mucize kelâm olan Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada ve yorumlamada önemli rol oynayan kırâatler, ulûmü'l-Kur'ân'ın vazgeçilmez bir disiplinidir. Zira Müslümanların hayata bakışının referans metni olan Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına hizmet eden bu ilim sayesinde değişik manalar elde etme imkanı doğmuş, bazı müphem kelimeler ve kapalı ifadeler, kırâatler aracılığıyla açıklığa kavuşmuştur. Bu çalışmada, ferşu'l-hurûf kapsamındaki kırâat ihtilaflarının mana açısından âyetlerde ne gibi değişikliklere yol açtığı örnekler eşliğinde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kırâat, Farklılık, Ferşu'l-hurûf.

Differences in Terms of the Farsh in Ten Recitations

Abstract: Recitations plays an important role in understanding and interpretation the Qur'an, which is a miracle in terms of both words and meanings and recitation essential discipline in Qur'anic sciences. Qur'an which is the reference book for Muslims' perspective of life, this discipline serves to understand the Qur'an and also we can get different meaning with this discipline. Furthermore, some ambiguous and closed expressions become clear trough Recitation. In this study will examined within the farsh al-huruf conflict of Recitations with examples of what changes in the verses in terms of the meaning.

Keywords: Qur'an, Recitation, Difference, Farsh al-Huruf.

Giriş

Kırâat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in lafızlarını edâ yönüyle ele alan, bu hususta ki ittifak ve ihtilafları belirten rivâyetleri, nakledenlerine (imam ve râvîlerine) isnâd ederek inceleyen bir disiplindir.[1] Müslümanların en temel

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı, yakaslan55@gmail.com

1 İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1980, s. 3; Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Ali, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, (tahk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003, I, 32; Dimyâtî, Ahmed Muhammed Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-erbaate 'aşer*, (tahk. Şa'bân Muhammed İsmail), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, I, 67; Zürkânî, Muhammed Abdul'azîm, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, (tahk. Fevvâz Ahmed), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995, I, 336; Kâdî, Abdülfettâh Abdülganî, *Büdûru'z-zâhira fi'l-*

referansı olan Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına hizmet eden bu ilim sayesinde değişik manalar elde etme imkanı doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bazı müphem kelimeler ve kapalı ifadeler, kırâatler aracılığıyla açıklığa kavuşmuştur. Bu bağlamda ferşu'l-hurûf kapsamındaki kırâat ihtilaflarının mana açısından âyetlerde ne gibi değişikliklere yol açtığı önem arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm ortak metne sahip ise de bazı kelimelerin tilâveti ve telaffuzunda farklılıklar söz konusudur. Arap dilinin edebî zenginliği ve lehçe farklılıkları gibi unsurlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bizzat ifadeleri ve onayıyla Kur'ân-ı Kerîm'in farklı okunmasına kapı aralamıştır. Yazılması, harekelenmesi ve noktalanmasını da ihtiva eden tarihsel süreci içerisinde, nüzûl dili olan Arapçadaki gelişmeler ve Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlama çabalarına matuf çalışmalar bir kırâat birikimi oluşturmuştur. Söz konusu birikim, daha ziyade Kur'ân-ı Kerîm ile doğrudan ilişkili ilimler açısından önem arz etmektedir.

İslâmî ilimlerin birçok dalına etki eden kırâat ihtilafları, Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada ve bu anlamanın tezahürü olarak da Müslümanların hayatında önemli rol oynamaktadır. Başta Kur'ân-ı Kerîm'in yorumlanmasına hizmet eden tefsir ilmi olmak üzere, ahkâm boyutu olan hukukî âyetlerin anlaşılmasına katkıda bulunan fıkıh ilmi ve inanca yönelik farklı bir bakış açısı geliştiren kelâm ilmi -az da olsa- bu bakımdan kırâatlerle yakın bir ilişki içindedir. Ancak bu ilişkinin yoğunluğunun, tüm alanlar için aynı oranda olmadığını söylemeliyiz. Mesela, söz konusu ihtilafların tefsirle münasebetine Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet örneği verilebilirken, kelâm ile ilişkisine dair zikredilebilecek örnek sayısı yok denecek kadar azdır.

Kırâatler, lafzı ve manasıyla eşsiz bir kelâm olan Kur'ân-ı Kerîm'in yorumuna getirdiği zenginlik sebebiyle, daima tefsir ilmiyle yakın ilişki içerisinde olmuştur. İslâmî ilimlerin kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'i yorumlayan müfessirlerin büyük çoğunluğu, Kur'ân-ı Kerîm ve tefsir tarihinde önemli bir yere sahip olan bu alandan istifade etmişlerdir. Böylece kırâatler, tefsir ilminin gelişmesine ve birikimine önemli bir katkı sağlamıştır.

kırââti'l-'aşri'l-mütevâtire, Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 2007, s. 10. Ayrıca bkz.: Rûmî, Fehd Abdurrahman, *Dirâsâtü fî 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad: Mektebetü'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, 2005, s. 342.

Tefsir kaynaklarımıza baktığımızda daha ilk asırlardan itibaren kırâat ihtilaflarının manaya etkisi konusunda çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Müfessirler, kırâatler ışığında farklılıkların söz konusu olduğu âyetlere yeni bir bakış açısı, açıklama ve yorum getirmişlerdir. Taberî (ö.310/922), Zemahşerî (ö.538/1143), İbn Atıyye (ö.541/1146), Râzî (ö.606/1209), Kurtubî (ö.671/1272) ve Ebû Hayyân (ö.745/1344) gibi birçok müfessir eserlerinde bu farklılıklar üzerinde durmuş ve âyetlerin tefsirini buna göre yapmışlardır. Son dönem Osmanlı müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942), *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı eserinin Mukaddime bölümünde, çalışmasının yöntemini yedi maddede özetlerken, bu maddelerin üçüncüsünde, on kırâati esas alarak değişik manalara gelebilecek kırâat farklılıklarına da zaman zaman değindiğini ifade etmiştir. Ayrıca, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eserin müellifi Süleyman Ateş, çalışmasında şâz kırâatleri de dikkate alarak kırâat farklılıklarını, tefsir ettiği her sûrenin sonunda bir liste halinde sunmuş, ancak içerdiği manalar yönünden bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Ferşu'l-Hurûf

Kırâat literatüründe, kelimelerdeki değişim *ferşu'l-hurûf* olarak ifade edilmektedir. Lügatte, "açma, yayma ve serme"[2] gibi anlamlara gelen *ferş* kelimesi literatürde, "okunuşunda ihtilaf vâki olan, üzerine kıyas yapılamayan cüziyyâta"[3] denir. Kelimenin çoğulu, *furûş* olarak gelmektedir.

Bu başlık altında inceleyeceğimiz farklılıklar, hemen hemen her sûrede dağınık halde bulunan ve belirli bir kural takip edilmeden, sadece nakle dayalı olarak ortaya çıkan ihtilaflardır. Daha çok kelimenin i'râbında, harfinde, harekesinde veya kalıbında görülen değişikliklerdir. Kur'ân-ı Kerîm'deki kırâat farklılıklarının yaklaşık yüzde yirmisini oluşturan bu değişik okumalar, genel olarak manayı çok az; bazen de farklı hüküm çıkarmaya sebep olacak derece etkilemektedir.[4]

[2] Isfehânî, Ebu'l-Kâsım Mufaddal Râgıb, *Müfredâtü fî ğarîbi'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Ahmed Halefellah), Mektebetü'l Enclo'l-Mısriyye, 1970, s. 565; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Mükerrem, *Lisânü'l-'Arab*, (tahk. Abdullah Ali Kebîr, M. Ahmed Haseballah, H. Muhammed Şâzelî), Kahire: ty., s. 3382.

[3] Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân*, I, 358.

[4] Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kırâatler*, İstanbul: Ensar, 2005, s. 381.

Bu kategorideki kelimelerin temel özelliği, Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği her yerde aynı şekilde okunmamasıdır. Burada ictihada değil, nakle itibar edilmektedir. Kırâat ilminin otoritelerinden İbnü'l-Cezerî'ye (ö.833/1429) göre ferşu'l-hurûfa dâhil olan ihtilaflar mütevâtir derecesindedir.[5] Örneğin Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr, يُخَادِعُونَ اللهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلاَّ اَنْفُسَهُم وَمَا يَشْعُرُونَ âyetindeki[6] altı çizili fiili *müfâ'ale* kalıbında يُخَادِعُونَ şeklinde okurken; İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir metindeki gibi sülâsî mücerred olarak okumuşlardır.[7] Ancak Nisâ sûresinin 142. âyetinde yer alan aynı fiil için ise durum böyle değildir. Dolayısıyla bu, kıyasa kapalı bir alandır. Buna benzer bir başka örnek de مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ âyetindedir.[8] Burada da altı çizili kelimeyi Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza ve Ebû Ca'fer مَلِكِ (elifsiz) şeklinde telaffuz ederken; Âsım, Kisâî, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir metinde olduğu gibi (elif ile) okumuşlardır.[9] Aynı kelime, Nâs sûresinin 2. âyetinde ise tüm kırâat imamları tarafından elifsiz şekilde مَلِكِ olarak okunmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm yazısının noktasız ve harekesiz olduğu düşünülürse, örneğin mushafta iskeleti يعلمون şeklinde olan kelimenin, يَعْلَمُونَ/تَعْلَمُونَ/يُعَلِّمُونَ/تُعَلِّمُونَ/يُعْلَمُونَ/تُعْلَمُونَ gibi birçok şekilde okunma ihtimali vardır. Ancak buradaki okuma farklılığını belirleyen unsur, yazının formu değil, söz konusu kelime için Hz. Peygamber'den (s.a.s.) gelen sahîh nakildir. Bu bilgiye dayanıldığında muhtemel okumalar ve bunların manaları devre dışı kalacaktır. Dolayısıyla kelime, her geçtiği yerde farklı okumalara müsait değildir. Ferşî farklılıkların tümünde bu özellik bulunmaktadır. Bu durum, bu başlık altındaki tüm kelimelerin bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından okunduğunu ya da öğretildiğini bize

5 İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *Takrîbü'n neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (tahk. İbrahim Atve Avad), Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2004, s. 37.

6 Bakara 2/9.

7 Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hicecihâ* (tahk. Muhyiddîn Ramazan), Dımaşk: 1974, I, 224; Dânî, Ebû Amr Osman b. Sa'îd, *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*, (tahk. Otto Pretzl), İstanbul: 1930, s. 72; İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr* (tahk. Ali Muhammed Dabbâ'), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ty., II, 207; Dimyâtî, *İthâf*, I, 377.

8 Fâtiha 1/4.

9 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 25; Dânî, *et-Teysîr*, s. 18; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 271; Dimyâtî, *İthâf*, I, 363.

göstermektedir. Bu bağlamda, Kırâat literatüründe yer alan *hüccetü'l-kırâât*[10] türündeki eserler, kırâat imamlarına nispet [11] edilen kırâatin isabetli olduğunu ispat için bu okuyuşu destekleyecek Kur'ân-ı Kerîm'in farklı bir âyetini, sahâbe mushaflarından benzer anlamı ifade eden kalıplardan birini veya esbâb-ı nüzûlden bir rivâyeti gerekçeler eşliğinde izah etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm lafızlarının sarf ve nahiv boyutuyla ilgili olan bu farklılıklar, kendini sadece yazıda değil anlamın değişmesinde de göstermektedir. Biz burada meselenin en sık karşılaşılan örneklerini izah etmeye çalışacağız.

1. Fiillerin Kipleri ile İlgili Farklılıklar

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan fiiller, kırâatler söz konusu olduğunda farklı telaffuzlara tabi olmuşlardır. Örneğin, zaman zaman ma'lûm haldeki bir fiilin meçhul; mâzinin muzâri', muhâtabın gâib, sülâsî köklü bir fiilin de mezîd halde okunduğu görülecektir.

1.1. Ma'lûm-Meçhul Olması Yönünden Farklılıklar

Arap dilinde, fiil cümlesindeki öznenin gösterilip gösterilmemesiyle ilgili olan ma'lûm-meçhul okunma hali, yazı üzerinde değişiklik olmaksızın bu fiillerin harekelenmesi suretiyle değişikliğe neden olmaktadır.

Bazı cümlelerde fâil açık şekilde gösterilirken, bazen dil kuralı gereği fâilin herhangi bir delile ihtiyaç olmaksızın kesin olarak bilinmesi; bilinmekle birlikte bazı sebeplere dayanarak cümlede gösterilmemesi ya da fâilin bilinmemesi gibi birtakım nedenlerle fâilin gizli kalması

[10] *Hüccetü'l-kırâât*, genel olarak âyet, hadîs, Arap şiiri, sahâbe sözü, lügat vb. çerçevesinde kırâatlerin referanslarını ortaya koyan eser türüne denir. Bu türün en önemli kaynakları için İbn Hâleveyh'in (ö.370/980) *Hüccetü fi'l-kırââti's-seb'*, Ebû Ali Fârisî'nin (ö.377/987) *Hüccetü li'l-kurrâi's-seb'a* ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö.437/1045) *Keşf 'an vücûhi'l-kırââti's-seb' ve 'ilelihâ ve hicecihâ* isimli eserlerini zikredebiliriz.

[11] Buradaki *nispet* ifadesinin kullanımı, o kırâati en çok okuyan, okutan ve zapteden kimseler olması itibariyledir. Bu, onların kendi icadı veya ictihadı olarak düşünülmemelidir. Ayrıca, bir kırâatin bir imama nispeti ile bir sahâbî kanalıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaştırılması, ilmin bir hocaya nisbeti kabilinden olup başkaları tarafından bilinmediği, nakledilmediği ve okutulmadığı anlamında değildir.

mümkündür.[12] Kırâatler açısından bu duruma Âl-i İmrân sûresinin 161. âyetini örnek olarak gösterebiliriz.[13] Buna göre,

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ...

Bir peygambere, emanete ihânet yaraşmaz. Kim emanete (devlet malına) ihânet ederse, kıyâmet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir. Sonra herkese -asla haksızlığa uğratılmaksızın- kazandığı tastamam verilir.

Âyetteki altı çizili fiili İbn Kesîr, Ebû Amr, ve Âsım metindeki gibi ma'lûm şekliyle; Nâfi', İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir ise يُغَلَّ şeklinde meçhul kipiyle okumuşlardır.[14]

Ma'lûm ve meçhul okunmaya sebep olan غَلَّ/يَغُلُّ/غَلًّا fiili, "bir şeye girmek, yürümek, gitmek" anlamlarına geldiği gibi "ganimet/devlet malı gibi şeylerde ihânet" anlamlarına da gelmektedir.[15] Âyetin nüzûl sebebi için kaynaklarda farklı rivâyetler söz konusudur. Bunlardan biri de Bedir günü (2/624) ganimetler arasında bulunan kırmızı bir kadife parçası kaybolmuş, münafıkların bazıları da kaybolan bu parçanın Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından çalındığını ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ganimet malını aşırdığını iddia etmeleridir.[16]

Konumuzla alakalı âyette ise, "emanete ihânet etmek" anlamına karşılık gelmektedir ve ma'lûm kalıbında kullanıldığında mana yukarıda geçtiği gibidir. Buna göre âyet, *bir peygamberin emanete ihânet etmesinin olmayacak bir şey olduğunu, ona ihânetin yaraşmayacağını* ifade ederek hiçbir peygamberin emanete ihânet etmeyeceği gerçeğini vurgulamaktadır. Bu durumda fâil peygamberdir.

---

12 Emîn Cârim, Ali Mustafa, *en-Nahvü'l-vâdıh fî kavâidi'l-lugati'l-'Arabiyye li'l-medârisi's-sâneviyye*, Mısır: Dârü'l-Me'ârif, ty., I, 67-68; Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1988, ss. 262-268.

13 Konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'deki diğer örnekler için bkz: Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, ss. 257-258.

14 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 363; Dânî, *et-Teysîr*, s. 91; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 243; Dimyâtî, *İthâf*, I, 493; Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Mühezzeb fi'l-kırââti'l-'aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1997, I, 141.

15 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, ss. 3285-3288.

16 Râzî, Fahruddîn Muhammed, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981, IX, 72.

Âyette bahsedilen bir peygamberin emanete ihaneti konusunda müfessirler farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları, Allah'ın (c.c.) kitabından herhangi bir şeyi gizlemesi, bir peygamberin yapabileceği bir şey değildir derken; büyük çoğunluğu da âyetin nüzûl sebebine daha uygun olan ganimet malları ile ilgili değerlendirmede bulunmaktadırlar.[17]

Değişikliğe konu olan fiil meçhul kalıbıyla يُغَلَّ olarak kullanıldığında mana, iki şekilde izah edilir. Buna göre birincisi, kavmi içerisinden bazı kimselerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ihanet etmelerinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla böyle bir ifade, uyarı niteliği taşımaktadır. Mana da *Hiçbir kimsenin peygambere ihânet etmesi yakışmaz* ya da *Hiçbir kimsenin peygambere ihânet etmesi olamaz/olmasın…* şeklindedir. Diğer bir yoruma göre ise Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ihanetin nispet edilmesinin yanlışlığı vurgulanmaktadır. Bu durumda ise mana, *Peygambere hâinlik sıfatı nispet edilmez* şeklindedir. Zira Allah'ın (c.c.) insanlara göndermiş olduğu peygamber güvenilir kimsedir. Dolayısıyla Allah'ın (c.c.) peygamberi hainlik yapamaz. Allah'ın (c.c.) güvenini kazanan bir peygamberin ihaneti mümkün değildir. Burada bir nehiy de söz konusudur. Böyle olunca âyeti *Kimse peygambere hâinlik etmesin* şeklinde anlamak mümkündür.[18]

Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045) meçhul kırâatle tenzîhin temin edildiğini söyler. Buna göre bu kırâat sayesinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) saygınlığı temin edilmiş ve ümmeti de ona bir ihanet nispetinde bulunmasından tenzih edilmiştir.[19] Öte yandan onun bu ifadelerinden hareketle, ganimet malına ihanet etmek gibi sakınılan bir eylemin söz konusu olduğu bir ortamda meçhul fiille okumak, muhtemel şaibeyi izale eder. Buna göre bu kırâat yoluyla açık mef'ûl ve fâil belirtilmediğinden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashâbı bu şaibeli ortamdan uzak tutulmuştur.[20] Bu durumda bir müminin peygambere ihâneti yasaklanmıştır.

17 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IX, 72; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, Mısır: 1966, IV, 254-255.

18 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 363; Çetin, *Kırâatler,* s. 137.

19 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 364.

20 Çağıl, Necdet, *Kırâat Olgusu Çerçevesinde Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, Ankara: İlâhiyât, 2005, s. 91.

1.2. Mâzi-Muzâri'-Emir Olması Yönünden Farklılıklar

Fiillerin kiplerinin zaman açısından değişikliğe uğraması ile ilgili olan bu durum, âyetin manasına, bazen de ahkâmına etki etmektedir. Bakara sûresinin 125. âyetini mâzi-emir farklılığına örnek olarak verebiliriz. Buna göre,

وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرَٰهِيمَ مُصَلًّى ...

…Siz de İbrahim'in (a.s.) makâmından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın)…

Altı çizili fiili, Nâfi' ve İbn Âmir mâzi fiil olarak وَاتَّخَذُوا şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir ise metindeki gibi emir kipiyle وَاتَّخِذُوا olarak okumuşlardır.[21]

وَاتَّخِذُوا kırâatine göre söz konusu lafız emirdir ve bir önceki âyette[22] yer alan قَالَ اِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا *Ben, seni insanlara önder kıldım, demişti.* ifadesine atıftır. Buna göre Allah (c.c.), Hz. İbrahim'i (a.s.) birtakım kelimelerle imtihan etmiş; o da yaptıklarıyla bu sınavı kazanmış, Cenâb-ı Hak da ona mükâfat olarak insanlara önderlik ikramında bulunarak Makâm-ı İbrahim'i[23] namazgâh edinmesini emretmiştir. [24] Bu durumda mana, "…Siz de İbrahim'in (a.s.) makâmından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın)." şeklindedir.

وَاتَّخَذُوا kırâatine göre ise lafız mâzi fiil kalıbında ve haber durumundadır. Buna göre Hz. İbrahim'in (a.s.) neslinin, orayı namazgâh edindiğini haber vermektedir. Aynı zamanda bu fiil, وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً… *Biz o evi (Kabe'yi) sevap kazanma yeri kılmıştık…* ifadesine atfedilmiştir. Bu

[21] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 263; Dânî, *et-Teysîr*, s. 76; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 222; Dimyâtî, *İthâf*, I, 417; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 72.

[22] Bakara 2/124.

[23] *Makâm-ı İbrahim*: Hz. İbrâhim'in (a.s.) Kabe'yi inşâ ederken veya insanları hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yer. Beydâvî, Kâdî Nâsırüddîn Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't te'vîl*, Dımaşk: Dârü'r-Reşîd, 2000, I, 135; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Zehraveyn, 1993, I, 408.

[24] Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 111; Ebû Hayyân Endelûsî, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Bahru'l-muhît*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993, I, 552.

durumda mana şöyledir: "Biz o evi (Kabe'yi) sevap kazanma yeri kılmıştık, onun nesli de orayı namazgâh edinmişlerdi."[25] Bunun "hani" anlamına da gelen اِذْ edatının takdir edilmesi suretiyle atfedildiği de nakledilmektedir.[26] Buna göre ise ifade "Hani, biz o evi (Kabe'yi) sevap yeri kılmıştık. Ve hani onlar da Makâm-ı İbrahim'den namazgâh edinmişlerdi" manasındadır.

Değişikliğe konu olan âyet, hac ve umrenin menâsikinden olan tavâfın[27] ardından kılınan iki rekat namaz ile ilgilidir. *Tavâf namazı* denilen bu ibadetin hükmü konusunda, bu lafzın kırâati ve konuyla ilgili hadîs-i şeriflerin izahına dayanarak mezheblerin farklı görüşleri söz konusudur. Ancak bu ihtilaf, tavâf namazın meşrûluğu ile değil, hükmünün derecesi ile ilgilidir. İki farklı okuyuştan kaynaklanan anlam farklılıklarının farklı fıkhî hükümlere isnâd teşkil etmesini şu şekilde izah edebiliriz:

Ebû Hanîfe (ö.150/767), وَاتَّخِذُوا kırâatini tercih ederek tavâf namazının *vâcip* olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu fiil, bu kırâatte emir kipi ile okunmaktadır. Usûl gereği emir kipi, aksine bir karîne olmazsa vücûb ifade ettiğinden bu hükme varılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Makâm-ı İbrahim'de namaz kılması[28] de bu vücûbu desteklemektedir. Bundan dolayı, yapılacak tavâfın türü ne olursa olsun tavâftan sonra bu namazı kılmak vâciptir.[29] Râzî'ye (ö.606/1209) göre, bu emrin muhatabının kim olduğu âyette net olarak açıklanmamıştır. Allah'ın (c.c.) bunu Hz. İbrahim'in (a.s.) soyuna emretmiş olması da mümkündür.[30]

Vâcip hükmüne, söz konusu kırâatin yanında delil olarak Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) tavâf yaptıktan sonra Makâm-ı İbrahim'e yaklaşarak âyeti bu şekliyle okuyup sonrasında da ilk rekatında Fâtiha sûresinden sonra Kâfirûn; ikinci rekatında da Fâtiha'nın ardından İhlas sûresini

25 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IV, 53. Ayrıca bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Mısır: 1968, I, 534.

26 Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 111.

27 Sözlükte, "bir şeyin etrafında dolaşmak, dönmek anlamlarına gelen tavâf, terim olarak Hacerü'l-Esved'in bulunduğu köşeden veya hizasından başlayıp Kabe'nin çevresinde usulüne uygun olarak yedi defa dönmek" demektir. Bu dönüşün her bir devrine ise *şavt* denilmektedir. Hüküm bakımından tavâf *farz*, *vacip* ve *sünnet* olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Bkz: *İlmihal (İman ve İbadetler)*, Komisyon, Ankara: TDV, 2010, I, 528-533.

28 Tirmizî, "Hac", 43.

29 Kâsânî, Ebû Bekir, *Bedâi'u's-senâi' fi tertîbi'ş-şerâi'*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ty., II. 148; Merğinânî, Ebû Bekir b. Abdülcelil, *el-Hidâye*, İstanbul: Kahraman, 1986, I, 141.

30 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IV, 52.

okuyarak kıldığı iki rekat namaz gösterilmektedir.[31] Ayrıca İbn Ömer'den (ö.73/693) rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tavâftan sonra Makâm-ı İbrahim'in arkasında namaz kılması[32] ve âyette yer alan مُصَلًّى kelimesi, tavâf bittikten sonra kılınması gereken namaza işaret olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Emir kipiyle gelen lafzın vücûb ifade etmesi sebebiyle Hanefî mezhebine göre bu namazı kılmak vâciptir.[33]

Söz konusu fiili, mâzi kipinde وَاتَّخَذُوا şeklinde okuyanlara ve bu kırâati delil kabul eden fukahâya göre, Makâm-ı İbrâhim'de namaz kılmak sünnet hükmündedir. Dikkate aldıkları kırâate göre fiil, mâzî kiple gelmiştir ve burada vücûb alâmeti yoktur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kıldığı namaz ise nâfile kabîlindendir. Zira Allah Rasûlü (s.a.s.) de Makâm-ı İbrahim'de namaz kılmıştır. İmam Şâfii (ö.204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) de وَاتَّخَذُوا kırâatini tercih ederek tavâf namazının sünnet olduğunu ifade etmektedirler.[34] Nitekim İmam Şâfiî'ye göre tavâf yapan bir bedevî bir Arabın tavâftan sonra "Bundan başka bir şey yapmam gerekiyor mu?" sorusuna Hz. Peygamber'in (s.a.s.): "Hayır. Ancak nafile olarak yapacakların hariç." buyurması tavâf namazının bağlayıcı olmadığını göstermektedir.[35] Bununla birlikte İmam Şâfiî'nin وَاتَّخِذُوا kırâatini tercih ettiği yönünde de rivâyet söz konusudur.[36] Ancak genel olarak Şâfiî mezhebine göre tavâf namazı sünnettir.[37]

Mâlikiler ise her iki kırâat arasında tercih yapmamış, her ikisini de birleştirmek suretiyle kullanmışlardır. Onlara göre hükmü vâcip olan

31 Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 112.

32 Zebîdî, Zeynüddîn Abdüllatîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (trc. ve şerh Kâmil Miras), Ankara: DİB, 1978, VI, 121-122.

33 Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993, I, 105.

34 Şâfi'î, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut: Dâru'ş-Şü'ab, 1968, II, 175-176; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, I, 136.

35 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IV, 54.

36 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IV, 54; Şevkânî, Kâdî Muhammed b. Alî, *Neylü'l-evtâr fî münteka'l-ahbâr*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, ty., V, 49.

37 Şâfi'î, *el-Ümm*, II, 175-176; Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed b. Iyaz, *Kitâbü'l-fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'*, Kâhire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1987, I, 656-657.

tavâfın ardından tavâf namazı kılmak vâcip; hükmü sünnet olan tavâftan sonra ise sünnettir.[38]

1.3. Muhâtab-Gâib Olması Yönünden Farklılıklar

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

Eğer Allah yolunda öldürülür ya da ölürseniz, şunu bilin ki, Allah'ın mağfireti ve rahmeti onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır.

Âl-i İmrân sûresinin 157. âyetindeki yer alan altı çizili fiili Âsım'ın ikinci râvisi Hafs, gâib kipiyle يَجْمَعُونَ olarak; diğerleri ise muhâtab kipiyle تَجْمَعُونَ şeklinde okumuşlardır.[39]

Buna göre, söz konusu fiil gâib kipiyle يَجْمَعُونَ şeklinde okunduğunda mana şu şekilde olmaktadır: "Eğer Allah (c.c.) yolunda öldürülür ya da ölürseniz, şunu bilin ki, Allah'ın (c.c.) mağfireti ve rahmeti onların topladıkları bütün şeylerden daha hayırlıdır." Bir önceki âyet[40] ile birlikte değerlendirildiğinde, mal toplayan kişilerin münâfıklar olduğu; Allah'ın (c.c.) mağfiret ve rahmetinin de münâfıkların topladıkları/biriktirdikleri fâni dünya malından daha hayırlı olduğu sonucu çıkmaktadır.

Söz konusu fiil muhâtab kipiyle تَجْمَعُونَ şeklinde okunduğunda ise hitap müminleredir. Bu durumda âyet, bir önceki âyetten bağımsız olarak değerlendirilir ve mana şu şekilde olur: "Allah'ın (c.c.) mağfireti ve rahmeti sizin topladığınız bütün şeylerden (dünyalıklardan) daha hayırlıdır." Bu kırâat, peşinden gelen وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللهِ تُحْشَرُونَ *"Andolsun, ölseniz de öldürülseniz de Allah'ın (c.c.) huzurunda toplanacaksınız."* âyetiyle birlikte değerlendirildiğinde, kurrânın çoğunun da okuduğu üzere kırâatin muhâtap kipiyle kullanımı daha münasip görünmektedir. Zira her iki âyet de müminlerin Allah yolunda ölüp/öldürülmeleriyle ilgilidir.

---

38 Mâlik b. Enes, *Müdevvenetü'l-kübrâ*, Mısır: ty., I, 489-491; Zürkânî, Muhammed Abdülbâkî b. Yusuf, *Şerhü'z-Zürkânî 'ale'l-Muvatta'*, Beyrut: Dârul-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990, II, 409-410.

39 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 362; Dânî, *et-Teysîr*, s. 91; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 243; Dimyâtî, *İthâf*, II, 493; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 141.

40 Âl-i İmrân 3/156.

1.4. Sülâsî-Mezîd Olması Yönünden Farklılıklar

فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا ...

Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler…

Âl-i İmrân sûresinin 195. âyetinde yer alan قُتِلُوا fiilini İbn Kesîr ve İbn Âmir şeddeli olarak قُتِّلُوا şeklinde; Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir قُتِلُوا وَ قَاتَلُوا şeklinde Nâfi', Ebû Amr, Âsım, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb ise metindeki gibi tahfîf ile قُتِلُوا şeklinde okumuşlardır.[41]

Söz konusu fiil, metindeki gibi tahfîf ile قُتِلُوا olarak okunduğunda "öldürüldüler" manasına gelirken, teşdîd ile قُتِّلُوا şeklinde okunduğunda ise, kalıp mübâlağa ifade ettiğinden "kesilip doğrandılar" anlamındadır.[42]

2. İ'râb İle İlgili Farklılıklar

İ'râb yönünden kırâat farklılıkları, cümle içerisinde kelimelerin ya da cümlelerin konumlarının değişmesiyle meydana gelmektedir. Merfû' bir kelimenin mansûb, mecrûr ya da meczûm; mansûb bir kelimenin merfû', mecrûr ya da meczûm; fiil cümlesinin haberî ya da inşâî olması şeklinde kendini gösteren bu durumun, cümleye anlam bakımından önemli etkisi bulunmaktadır. Bu duruma, Bakara sûresinin 37. âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre,

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ...

Âdem, rabbinden birtakım kelimeler aldı. (O'na yalvardı.) O da tevbesini kabul etti…

Âyetteki değişikliğe konu olan kelimeleri, İbn Kesîr'in dışındaki kırâat imamları, metindeki gibi okumuşlardır. İbn Kesîr ise آدَمُ kelimesini

[41] Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 373; Dânî, *et-Teysîr*, s. 93; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 246; Dimyâtî, *İthâf*, II, 494; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 148-149.

[42] Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IX, 156.

mef'ûl olarak mansûb halde اٰدَمَ şeklinde; كَلِمَاتٍ kelimesini de fâil olarak merfû' halde كَلِمَاتٌ olarak okumuştur.[43]

Halebî (ö.643/1245) bu farklı kırâati izah ederken "Tahkîk üzere okunduğunda kelimeleri alan, kabul eden Hz. Âdem (a.s.) olmaktadır. مِنْ رَبِّهِ ifadesindeki harfi cer ise (mecâzen) ibtidâ manasında kullanılmıştır. Ya da كلمات lafzının sıfatıdır ve tekaddüm ettiği için hal olarak mansûb olmuştur. İbn Kesîr'e göre اٰدَمَ mef'ûl; كَلِمَاتٌ ise fâildir. Kelimeler Hz. Âdem'in (a.s.) affına sebep olduğu için fâil olmuştur."[44] ifadesinde bulunmaktadır. Ayrıca burada cansız bir varlığa fiil isnâd edilmektedir. "Rabbi tarafından Âdem'e (a.s.) kelimeler geldi" denildiğinde, "kelimeler" gelebilen, karşılaşabilen bir insana benzetilmektedir. Mekkî b. Ebî Tâlib de Hz. Âdem'in (a.s.) affına bu kelimelerin sebep olduğunu ifade etmekte; onu kurtaranın "kelimeler" olduğu için de كَلِمَاتٌ fâil olmuştur diyerek konuyu izah etmektedir.[45]

Kurtubî'ye göre ise bu kırâatin aslı فَتَلَقَّتْ اٰدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٌ فَتَابَ عَلَيْهِ "Rabbinden gelen birtakım kelimeler Âdem'in (a.s.) karşısına çıktı." şeklindedir. Müennes olan كَلِمَاتٌ ismi ile ilgili fiil arasına başka lafızlar girip bir uzaklık meydana geldiği için fiilin sonundaki müenneslik alâmeti düşmüştür. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'de veya konuşma dilinde kullanılabilen bir uygulamadır. Ve كَلِمَاتٌ lafzı hakîkî müennes olmadığından müzekker gibi kabul edilmiştir.[46]

Âlûsî (ö.1270/1854), Hz. Âdem'in (a.s.) "kelimeler"i alıp, kabul edip, amel etmek üzere karşıladığını ifade etmektedir. Âyetteki تَلَقَّى fiili, "uzun bir aradan sonra bazı sevilen dostları karşılama"yı ifade eden اِسْتَقْبَلَ anlamındadır. İnsan sevdiği kimselerden uzun zaman ayrı kalır, sonra da onlarla karşılaşırsa, ikram konusunda hiçbir şeyi onlardan esirgemeyecektir. Aynı şekilde Allah'tan (c.c.) gelen kelimeleri de Hz. Âdem (a.s.), en güzel şekilde karşılamış ve ona tevbe ile yönelmiştir. Buradan da anlaşıldığına

43 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 236-237; Dânî, *et-Teysîr*, s. 73; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 211; Dimyâtî, *İthâf*, II, 388; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 53.

44 Halebî, Semîn Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürru'l-mesûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn* (tahk. Ahmed Mahmud Harrât), Dımaşk: ty., I, 294 -296.

45 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 237; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, I, 90.

46 Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 326.

göre, Hz. Âdem (a.s.) o sırada manevi açıdan uzaklık makamındadır. Âlûsî de Mekkî b. Ebî Tâlib gibi Hz. Âdem'in (a.s.) affına, rabbinden gelen "kelimeler"in sebep olduğunu ve كَلِمَاتٌ lafzının fâil olduğunu ifade etmektedir.[47]

3. Tekillik ve Çoğulluk İle İlgili Farklılıklar

Kelimelerin tekil ya da çoğul kalıbında telaffuzu, isimler için söz konusudur. Kırâat imamları, birtakım isimleri tekil kalıbıyla okurken, diğerlerini çoğul olarak okumuşlardır. Ancak bu okuyuşları, sağlam bir nakle dayanarak yapmaktadırlar. Bunu yaparken kelimenin âyet içindeki bağlamını, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan benzer kelimeleri, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bu okuyuşu destekleyen başka bir haberi ve Arap dilinin kurallarını tercih bazında değerlendirmişlerdir. Çoğul yerine tekil okumayı tercih eden kırâat âlimleri bu uygulamanın Arap dilinin kuralları dâhilinde olmasını gerekçe göstererek kendilerine gelen kırâat rivâyetini dil kâideleriyle temellendirmeye çalışmışlardır.[48] Bu gruba giren farklılıklara örnek olarak Bakara sûresinin 164. âyetini gösterebiliriz. Buna göre,

...وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

…Rüzgarları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın (c.c.) varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok delil vardır.

Âyette yer alan altı çizili الرِّيَاحِ lafzını Hamza, Kisâî ve Halefü'l-'Âşir tekil; diğer imamlar ise çoğul olarak okumuşlardır.[49] Ayrıca "rüzgar" anlamına gelen kelimeyi A'râf 57; Kehf 45; İbrâhim 18; Neml 63; Rûm 48; Fâtır 9; Şûrâ 33. ve Câsiye 5. âyetlerinde de الرِّيحِ şeklinde tekil olarak okumuşlardır. İbn Kesîr ise A'râf 57, Neml 63, Rûm 48, Fâtır 9. ve Şûrâ 33. âyetlerde onlar gibi okurken Hamza, Hicr sûresinin 22. âyetindeki bu kelimeyi tekil olarak okumuştur. Diğer imamlar ise İbrâhim ve Şûrâ sûrelerinin dışındakileri çoğul olarak okumuşlardır. Ebû Ca'fer ise söz

47 Âlûsî, Ebu'l Fadl Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Beyrut: 2001, I, 238.

48 Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 306.

49 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 270; Dânî, *et-Teysîr*, s. 78; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 223; Dimyâtî, *İthâf*, I, 424; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 78.

konusu kelimeyi başında harf–i tarif varsa Kur'ân-ı Kerîm'in tümünde çoğul olarak الرِّيَاحِ şeklinde okumuştur.[50]

Söz konusu kelimeyi tekil okuyanlar, bu kelimenin tekil okunduğu halde çoğul mana ifade ettiğini söylemişlerdir. Çünkü bu kelime bir cinsi ifade etmektedir ve cins kelimeler çoğul anlamında kullanılabilmektedir. Tekil kalıp cins ifade ettiğinde çoğula; çoğul kalıp da doğal olarak çoğul anlama işaret etmektedir.[51] Ayrıca Kisâî, Arapların جَاءَتِ الرِّيحُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ tabirinin buna delil teşkil ettiğini söylemektedir. Zira bu cümlede الرِّيحُ lafzı tekil gelmiş olsa da rüzgarların her yönden estiği söylenmektedir. Bu kelimeyi çoğul okuyanlar ise, âyette rüzgarların yönlendirilmesinden bahsedildiğini; ayrıca rüzgarların farklı farklı yerlerden değişik şekillerde ve hızlarda yönlendirilmesinden dolayı bu kelimenin çoğul gelmesinin daha uygun olduğu kanaatindedirler.[52]

Öte yandan bu kelimeyi çoğul okuyanlar, Allah Rasûlü'nün (s.a.s.) rüzgar estiği zaman yaptığı şu duasını delil göstermektedirler:

اَللَّهُمَّ اجْعَلْهَا رِيَاحًا وَلَا تَجْعَلْهَا رِيحًا *Allahım! Esen rüzgarı rahmet rüzgarı eyle. Azap rüzgarı eyleme!*[53]

Kurtubî'ye göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu şekilde duasına sebep şudur: Azap rüzgarı oldukça şiddetlidir. Aynı zamanda adeta tek bir cismin parçasıymış gibi bu rüzgarın cüzleri birbirine bitişiktir ve peşpeşe gelir. Rahmet rüzgarı ise yumuşak ve bölüm bölümdür. Bundan dolayı çoktur. Yûnus sûresinin 22. âyetindeki[54] "gemiler" ile birlikte kullanılan rüzgar

50 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 270; Dimyâtî, *İthâf*, I, 424.

51 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IV, 223; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 198; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Dımaşk: Mektebü'l-İslâmî, 1964, I, 169.

52 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 270-271.

53 Heysemî, Nûreddîn Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (tahk. Abdullah Muhammed Dervîş), Beyrut: 1994, X, 135.

54 هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ *Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgarla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da dini yalnız Allah'a halis kılarak: «Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız» diye Allah'a yalvarırlar.*

kelimesinin tekil olarak okunmasının sebebi ise, gemilerin yol almasını sağlayan rüzgar, bitişik tek bir rüzgar gibidir. Ayrıca güzel olmakla nitelendirilerek bu rüzgar ile azap rüzgarı arasındaki ortak özellikler ortadan kaldırılmıştır.[55]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ifadesinde görüldüğü üzere rüzgar ile ilgili olarak iki kalıp kullanılmıştır. Olumlu anlamdaki rüzgar, "rahmet rüzgarı" olarak çoğul halde رِيَاحًا şeklinde; olumsuz anlamdaki rüzgar ise "azap rüzgarı" olarak tekil halde رِيحًا şeklinde ifade edilmiştir.

İbn Abbâs (ö.68/687-88), tekil olarak kullanılan rüzgardan maksadın, "azap" olduğunu işaret etmiş ve bunu Kamer sûresinin 19. ve Zâriyât sûresinin 41. âyetleriyle;[56] çoğul kalıbı ile kullanılan rüzgardan da "rahmet" manasının kastedildiğini işaret etmiş, bunu da Hicr sûresinin 22. ve Rûm sûresinin 46. âyetleriyle[57] delillendirmiştir.[58]

Kırâat imamlarının ekserisinin buradaki "rüzgar" lafzını çoğul olarak okumaları, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yukarıda geçen duasında kullandığı aynı kelimenin kalıbıyla ilgili olarak uyum göstermektedir. Zira âyette bahsedilen göklerin ve yerin yaratılması; gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesi; insanlara fayda veren şeylerle yüklü gemilerin denizde yüzüp gitmesi; Allah'ın (c.c.) gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı su vb. Allah'ın rahmetine işaret eden ikramlarıdır.

Burada da görüldüğü gibi kırâat, ilgili lafzın yer aldığı âyetin öncesi ya da sonrası dikkate alınarak siyak-sibak açısından da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yani bazen tekil/çoğul kırâat, öncesine itibarla daha münasip olmakla izah edilirken; kırâatin sonrası dikkate alındığında ise belâgat açısından daha beliğ olmasına vurgu yapılmıştır.

---

55 Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 198-199.

56 إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ *Biz onların üstüne, uğursuzluğu devamlı bir günde dondurucu bir rüzgar gönderdik.* Kamer 41/19; وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ *Âd kavminde de (ibretler vardır). Onlara kasıp kavuran rüzgarı göndermiştik.* Zâriyât 51/41.

57 فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ *Biz, rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık...* Hicr 15/22; وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *Size rahmetinden tattırsın, emriyle gemiler yüzsün, fazlından (nasibinizi) arayasınız ve şükredesiniz diye (hayat ve bereket) müjdecileri olarak rüzgarları göndermesi de Allah'ın (c.c.) (varlık ve kudretinin) delillerindendir.* Rûm 30/46.

58 İbn Zencele, Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-kırâât* (tahk. Saîd Afgânî), Beyrut: Risâle, 1997, s. 119.

İsimlerin tekil ve çoğul olması itibariyle oluşan kırâat farklılıklarına اٰيَاتٌ/اٰيَةٌ–الْكُفَّارُ/الْكَافِرُ–بِمَغَارَاتِهِمْ/بِمَغَارَتِهِمْ–مَسَاكِينٌ/مِسْكِينٌ–كُتُبٌ/كِتَابٌ gibi örnekler verilebilir.[59]

4. İsimlerle İlgili Farlılıklar

Bu özellik ilk olarak, kalıbın aynı kalması şartıyla bazı isimlerin hareke, sükûn ve noktalama açısından gösterdiği farklılıklar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. A'râf sûresinin 57. âyetini bu duruma örnek olarak verebiliriz. Buna göre,

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ...

… O Allah (c.c.) ki rüzgarları rahmetinin önünde müjde olarak gönderir…

Âyetteki altı çizili kelimeyi Âsım metindeki gibi بُشْرًا ; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb نُشُرًا ; İbn Âmir نُشْرًا ; Hamza, Kisâî ve Halefü'l-Âşir ise نَشْرًا şeklinde okumuşlardır.[60]

بُشْرًا lafzı, "müjde" manasına gelmekle birlikte "müjdeci" anlamında بَشِير kelimesinin çoğuludur. "Rüzgarlar yağmurun müjdesini getirir." manasındadır. Bu kırâatin bir delili de Rûm sûresinin 46. âyetinde yer alan وَمِنْ اٰيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ *Rüzgarları müjdeciler olarak göndermesi de O'nun âyetlerindendir"* ifadesidir.[61]

نُشُرًا ve نُشْرًا ise "yayıncı" anlamındaki نَاشِرٌ kelimesinin çoğuludur. نُشُرًا ise نَشُورٌ kelimesinin çoğulu olup "yayılmış, neşredilmiş ve saçılmış" anlamlarına gelmektedir. Buna göre mana, "Saçılan, yayılan ve her tarafa dağılan rüzgarları gönderen Allah'tır (c.c.)." demektir.[62]

59 Konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'deki diğer örnekler için bkz: Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, ss. 308-309.

60 Mekkî b. Ebî Tâlib, el-*Keşf*, I, 465; Dânî, *et-Teysîr*, s. 110; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 269-270; Dimyâtî, *İthâf*, II, 52.

61 Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 229.

62 Kurtubî, *el-Câmi'*, VII, 229; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, I, 549.

Lafzı نَشْرًا şeklinde okuyanlara göre ise söz konusu kelime, "elbiseyi dürdüm" ifadesinin tersi olan نَشَرْتُ الثَّوْبَ "elbiseyi yaydım" ifadesinden alınma bir mastardır. Bu mastarla ise ism-i mef'ûl olarak "yayılmış" manası kastedilmiştir. Buna göre rüzgarlar sanki dürülü-sarılı imiş de Allah (c.c.) onları bu dürülü hallerinden sonra estirmiş ve bu esme esnasında onları yayarak salmıştır. Sanki rüzgar esmediği zaman katlanmış ve dürülmüş vaziyette; estiğinde ise katlanıp dürülmüş hali bozulup yayılmıştır. Bunun الرِّيَاحَ kelimesinden hal şeklinde mastar olması da mümkündür. Buna göre mana şöyledir: "O, rüzgarları diriltici olarak gönderendir." Bu durumda Arapların اَنْشَرَ اللهُ الْمَيِّتَ فَنشَرَ "Allah (c.c.) ölüye hayat verdi, o da hayat buldu" ifadesinden hareketle hayat anlamında da kullanılmıştır.[63] Dolayısıyla bulutları yayan rüzgarlar; yağmurun, rahmetin ve bereketin müjdecisi olması hasebiyle hayat kaynağı olacaktır.

Buradaki kırâat farklılığı bağlamında, rüzgarların müjdeleyici ve yayıcı olmak üzere iki özelliğinden bahsedilmektedir. Buna göre, بُشْرًا kırâatiyle rüzgarın yağmur ve rahmet müjdecisi olması; نُشْرًا kırâatiyle de havada yayılması ve bulutları da yayması özelliğini görmekteyiz.

Atmosferdeki yüksek ve alçak basınç alanlarının yer değiştirmesiyle bir hava akımı ve yayılması gerçekleşmektedir. Bu hava sirkülasyonu, rüzgarın yayılması olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla maydana gelen bu rüzgar aynı zamanda yayılacak, bulutları da sürükleyecek, bir başka deyişle onları gökyüzüne yayacaktır.

Görüldüğü üzere Âsım'ın dışındakilere göre şu anlam göze çarpmaktadır: Cenâb-ı Hak yağmur yağdıracağı, nimet ve hayat vereceği zaman, durgun havayı harekete geçirmektedir. Allah (c.c.), rüzgarı da bu iş için sevketmekte ve yayıcı yapmaktadır. Anlamlar bu çerçevede değerlendirilmiştir. Âsım kırâatinde ise rüzgarların daha çok rahmet ve yağmurun müjdecisi olma özelliğini görmekteyiz. Âyetin manası Âsım'a

63 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XIV, 144-145.

göre yukarıdaki gibi; diğer kırâatlere göre ise *Rahmetinin önünde her tarafa yayılmış hayat kaynağı rüzgarlar gönderir* şeklindedir.[64]

İkinci olarak ise, ism-i fâil bir kelimenin ism-i mef'ûl olarak okunabilmesine imkân veren farklılıklardır. Bu duruma da Âl-i İmrân sûresinin 125. âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre,

بَلَى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ...

Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan (c.c.) sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder.

Yukarıdaki âyette altı çizili kelimeyi Nâfi', İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halefü'l-Âşir ism-i mef'ûl olarak مُسَوَّمِينَ şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Ya'kûb ise metindeki gibi ism-i fâil olarak مُسَوِّمِينَ şeklinde okumuşlardır.[65]

Farklılığın söz konusu olduğu kelime kök olarak "damga, işaret, değer ve bir şeyi başkalarından ayıran ve tanınmasını sağlayan işaret" manalarına gelmekte olan اَلسُّومَةُ lafzından gelmektedir. Bu işaret, düşmanla karşılaşıldığında süvarinin tanınmasını sağlayan şeylerdir.[66] Buna göre kelime, ism-i fâil olarak okunduğunda "kendilerini ve atlarını işaretleyen"; ism-i mef'ûl olarak okunduğunda ise, başkası yani "Allah (c.c.) tarafından işaretlenmiş" anlamlarına gelmektedir.

İsm-i fâil olarak مُسَوِّمِينَ şeklindeki kırâate göre, işaretleme eylemi meleklere isnâd edilmektedir. Aynı sûrenin 123. âyetinde, Allah'ın (c.c.) Bedir savaşında müminlere yardımından bahsedilmektedir. Müfessirler de Bedir'de tanınmaları için bu işaretlemenin meleklerin faaliyeti olduğunu ifade etmektedirler. Bunu da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Bedir günü ile ilgili olarak rivâyet edilen *Kendinizi işaretleyiniz. Çünkü melekler de kendilerini*

64 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 209; Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîli fi vücûhi't-te'vîl*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ty., II, 83; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV, 67.

65 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 355; Dânî, *et-Teysîr*, s. 90; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 242; Dimyâtî, *İthâf*, I, 487; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 134.

66 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII, 235.

işaretlendirdiler haberiyle delillendirmektedirler.[67] Kaynaklarda, meleklerin atlarının alınlarını ve kuyruklarını beyaz yün ile işaretledikleri, kendi başlarına da omuzları arasına sarkıtılmış sarı veya farklı renklerde sarık taktıkları rivâyetleri de yer almaktadır.[68] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu ifadesinden hareketle, Hz. Hamza devekuşu tüyüyle; Hz. Ali beyaz yünle; Hz. Zübeyr b. Avvâm sarı sarıkla; Hz. Ebû Dücâne ise kırmızı sarıkla kendilerini işaretlemişlerdir.[69] Bu kırâate göre mana yukarıdaki gibidir.

İsm-i mef'ûl olarak مُسَوَّمِينَ şeklindeki kırâate göre ise, işaretleme eylemi Allah'a (c.c.) isnâd edilmektedir. Buna göre mana, "Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan (c.c.) sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Allah (c.c.) tarafından nişanlanmış beş bin melekle sizi takviye eder." şeklindedir. Bu mana bir önceki âyette … *indirilen üç bin melekle yardım elini uzatması size yetmez mi?* olarak ifade edilen مُنْزَلِينَ "indirilen" kelimesi ile uyum sağlamaktadır. Buna göre uyumlu her iki kelime de meleklerin sıfatı konumundadır.

Her iki kırâat ile okumak sahîh olmakla birlikte yukarıda geçen hadîs-i şerif sebebiyle kurrânın bir kısmı metindeki okuyuşu tercih etmişlerdir.[70]

Değişikliğe konu olan lafız aynı zamanda تَسْوِيمٌ "salıverilmiş" anlamında olup Arapların otlağa salıverilmiş olan develer için kullandıkları اَسَمْتُ الْإِبِلَ "deveyi saldım" ifadesinden gelmektedir. Lafız, "Baskın ve hücumda atlarını salmışlar ya da serbest bırakmışlar olarak" şeklinde anlaşılmaktadır. Buna göre مُسَوِّمِينَ kırâatine göre mana, "Melekler inkârcıları öldürmek ve esir etmek için atlarını onlar üzerine salıverdiler." şeklinde; مُسَوَّمِينَ kırâatine göre ise, "Hayvanların otları ve bitkileri helak etmesi gibi Allah (c.c.) da müşrikleri helak etsinler diye melekleri onlar üzerine salmıştır." şeklindedir.[71]

67 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 355-356; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, I, 293.
68 Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 196.
69 Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 196; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII, 235.
70 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 356.
71 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII, 235; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, I, 293.

5. Harf Ziyâdesi ve Noksanlığı İle İlgili Farklılıklar

Bir kelimeye harf eklemek ya da kelimeden bir harfi eksiltmek suretiyle gerçekleşen farklılıklardır. Bu farklılıkları diğerlerinden ayıran özellik için şunu söyleyebiliriz: Mushafa tek form/şekil olarak yansıyabilen yazı tarzı, bu özellik için geçerli değildir. Aynı şekilde yazılabilme özelliği olan kelimelerin tamamı, tüm mushaflarda aynı formda gösterilirken, harf ziyâdesi ve hazfi söz konusu olduğunda farklı şekilde; yani biri bir mushafa diğeri öteki mushafa olmak üzere iki türlü yazılmıştır. Bu duruma ilk olarak, Âl-i İmrân sûresinin 133. âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre,

وَسَارِعُوا اِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْاَرْضُ...

Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!

Âyetteki altı çizili fiili, Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer, *vâv* harfini hazfederek سَارِعُوا şeklinde; İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâî Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir ise metindeki gibi وَسَارِعُوا olarak okumuşlardır.[72]

Söz konusu kelimenin başına *vâv* harfini getirerek okuyanlar bu âyeti, bir önceki وَاَطِيعُوا اللهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ âyetine[73] atıf saymışlardır. Buna göre mana *Allah'a (c.c.) ve Resûlüne itaat edin ve… cennete koşun* şeklindedir. Kelimeyi *vâv* harfini hazfederek okuyanlar ise, bir önceki âyette yer alan *Allah (c.c.) ve Resûlüne itaat edin* ifadesini müstakil kabul etmişler ve bu iki âyet anlam bakımından birbirlerine yakın olmaları sebebiyle atıf edatı olan *vâv* harfini hazfetmişlerdir. Bu farklılıkların nahivle ilgisi olsa da yazı ile ilişkilerinden dolayı mushafın hattı önem arzetmektedir. Nitekim Medîne ve Şâm mushaflarında bu âyet için *vâv* harfi söz konusu değilken, Mekke ve Irak mushaflarında bu harf yer almaktadır.[74]

Harf ziyadesi ile ilgili olarak da Tevbe sûresinin 100. âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre,

---

72 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 356; Dânî, *et-Teysîr*, s. 90; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 242; Dimyâtî, *İthâf*, I, 488; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 136.

73 Âl-i İmrân 3/132.

74 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XIX, 4; Dimyâtî, *İthâf*, I, 488.

وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا...

Allah (c.c.) onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır.

Yukarıdaki âyette, altı çizili ifadeden sonra İbn Kesîr مِنْ harf-i cer ilave ederek تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا şeklinde; diğerleri ise metindeki gibi تَجْرِي تَحْتَهَا olarak okumuşlardır.[75] İbn Kesîr bu şekilde okumasının delili olarak Mekke mushafını; diğerleri ise diğer mushafları göstermişlerdir.[76] Burada, harf-i cer'in ibtidâ-i gâye olarak "akışı cennetlerin aşağısından başlayan" anlamı[77] katmasından ve benzer ifadelerden hareketle mananın zenginleştiğini görmekteyiz.

6. Takdîm-Tehîr İle İlgili Farklılıklar

Bu farklılık, cümle içerisindeki fâilin mef'ûle; mef'ûlün fâile takdim edilmesiyle oluşan farklılıklardır. Bu duruma Tevbe sûresinin 111. âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Buna göre,

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ

Onlar Allah (c.c.) yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler.

Yukarıdaki altı çizili ifadelerin Hamza, Kisâî ve Halefü'l-'Âşir ilk kelimesini meçhul; ikincisini ise ma'lûm olmak üzere takdim ve tehîr ile فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ şeklinde okurlar. Bu tür telaffuz, kırâat açısından mef'ûlün fâil üzerine takdimine örnektir. Diğer imamlar ise metindeki gibi okumuşlardır.[78] Bu da fâilin mef'ûl üzerine takdimine örnek teşkil etmektedir.

---

75 Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf*, I, 505; Dânî, *et-Teysîr*, s. 119; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 280; Dimyâtî, *İthâf*, II, 97; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 284.

76 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVI, 176; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 270.

77 İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali Şirâzî, *el-Mûdah fî vücûhi'l-kırââti ve 'ilelihâ* (tahk. Ömer Hamdan Kubeysî), Mekke: 1993, II, 603.

78 Dânî, *et-Teysîr*, s. 120; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 281; Dimyâtî, *İthâf*, II, 99; Muhaysin, *el-Mühezzeb*, I, 287.

فَيَقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ kırâatine göre mana, "Allah (c.c.) yolunda öldürülür ve öldürürler." yani "müminlerin bir kısmı savaş esnasında şehit olurken, diğerleri ise düşmanla savaşmaya devam ederler" şeklindedir. Ayrıca buradaki fiillerden birincisinin meçhul, ikincisinin ma'lûm olarak okunması durumunda Müslümanlardan büyük bir kısmı öldürülse bile bu, diğer Müslümanları savaşmaktan caydırmaz; aksine geride kalanlar, bundan sonra da düşmanla savaşmaya devam eder ve ellerinden geldiğince onları (düşmanlarını) öldürürler manasını da içermektedir.[79]

فَيُقْتَلُونَ وَيُقْتَلُونَ şeklinde, metinde yazılı olduğu ve çoğunluğun kırâatine göre ise mana, *Onlar Allah (c.c.) yolunda savaşırlar, öldürürler ve ölürler* yani "savaş esnasında kâfirleri öldürürler ve şehit oluncaya kadar onlarla savaşmaktan geri durmazlar" şeklindedir.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm lafızları, hem zengin içeriği ile, hem de ilgili alanlarda ehline farklı ufuklar açma özelliği ile mucizedir. Böylelikle, görünüşteki lafız ve anlamdaki değişiklik aslında telaffuz ve mana zenginliği de oluşturmaktadır. Bu farklılık asla bir çelişki gibi görülmemeli; aksine mananın değişik boyutlardan tamamlanması, desteklenmesi ve pekiştirilmesi olarak değerlendirilmelidir. Kırâatlerin lafza kazandırdığı esneklik ve zenginlik, âyetin içerdiği mananın ve taşıdığı mesajın tam olarak ifade edilebilmesine imkan hazırlamaktadır.

Kırâat ilmi kaynaklarında ferşu'l-hurûf kapsamında değerlendirilen kelimelerin harf, hareke, yapı ve i'râbına ilişkin farklı okuyuşlar, genel olarak manayı etkilerken bazen de âyetin anlamına tesir etmeyen farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Telaffuzunda ihtilaf söz konusu olan ve üzerinde kıyas yapılamayan cüziyyât olarak tanımlanan ferşî farklılıklar başlığı altında incelenen ihtilaflar, hemen hemen her sûrede dağınık halde bulunur ve belirli bir kural takip edilmeden, ictihâdî değil sadece nakle dayalı olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla ferşî farklılıklar kapsamında ele alınan tüm kelimelerin bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından okunduğunu ya da öğretildiğini söyleyebiliriz.

79 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVI, 205.

Ferşî ihtilaflar, daha çok kelimenin i'râbında, harfinde, harekesinde veya kalıbında görülen değişikliklerdir. Kur'ân-ı Kerîm lafızlarının sarf ve nahiv boyutuyla ilgili olan bu değişiklikler, kendini sadece yazıda değil anlamın değişmesinde de göstermektedir. Kaynaklarda ferşu'l-hurûf bâbı, kırâat açısından Kur'ân-ı Kerim'in sûre tertîbine göre her bir âyetinin kelime kelime tahlillerinin yapıldığı, ilgili vecihlerin kimler tarafından nakledildiği bölümdür.

Kaynakça

Âlûsî, Ebu'l Fadl Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Beyrut: 2001.

Beydâvî, Kâdî Nâsıruddîn Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't te'vîl*, Dımaşk: Dârü'r-Reşîd, 2000.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.

Çağıl, Necdet, *Kırâat Olgusu Çerçevesinde Kur'ân'ın Belâgat ve Fonetik Yapısı*, Ankara: İlâhiyât, 2005.

Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kırâatler*, İstanbul: Ensar, 2005.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Sa'îd, *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*, (tahk. Otto Pretzl), İstanbul: 1930.

Dimyâtî, Ahmed Muhammed Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l-erba'ate 'aşer*, (tahk. Şa'bân Muhammed İsmail), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.

Ebû Hayyân Endelûsî, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Bahru'l-muhît*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Zehraveyn, 1993.

Emîn Cârim, Ali Mustafa, *en-Nahvü'l-vâdıh fî kavâ'idi'l-lugati'l-'Arabiyye li'l-medârisi's-sâneviyye*, Mısır: Dârü'l-Me'ârif, ty.

Halebî, Semîn Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürru'l-mesûn fî 'ulûmi'l-Kitâbi'l-meknûn* (tahk. Ahmed Mahmud el-Harrât), Dımaşk: ty.

Heysemî, Nûreddîn Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeu'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (tahk. Abdullah Muhammed Dervîş), Beyrut: 1994.

Isfehânî, Ebu'l-Kâsım Mufaddal Râgıb, *Müfredâtü fî ğarîbi'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Ahmed Halefellah), Mektebetü'l Enclo'l-Mısriyye, 1970.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Mükerrem, *Lisânü'l-'Arab*, (tahk. Abdullah Ali Kebîr, M. Ahmed Haseballah, H. Muhammed Şâzelî), Kahire: ty.

İbn Ebî Meryem, Nasr b. Ali Şirâzî, *el-Mûdah fi vücûhi'l-kırââti ve 'ilelihâ* (tahk. Ömer Hamdan Kubeysî), Mekke: 1993.

İbn Zencele, Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-kırâât* (tahk. Saîd Afgânî), Beyrut: Risâle, 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1964.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr* (tahk. Ali Muhammed Dabbâ'), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ty.

_____, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1980.

_____, *Takrîbü'n neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (tahk. İbrahim Atve Avad), Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2004.

İlmihal (İman ve İbadetler), Komisyon, Ankara: TDV, 2010.

Kâdî, Abdülfettâh Abdülganî, *Büdûru'z-zâhira fi'l-kırââti'l-'aşri'l-mütevâtire*, Dımaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 2007.

Kâsânî, Ebû Bekir, *Bedâiü's-senâi' fi tertîbi'ş-şerâi'*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ty.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, Mısır: 1966.

Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1988.

Mâlik b. Enes, *Müdevvenetü'l-kübrâ*, Mısır: ty.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hicecihâ* (tahk. Muhyiddîn Ramazan), Dımaşk: 1974.

Merğinânî, Ebû Bekir b. Abdülcelil, *el-Hidâye*, İstanbul: Kahraman, 1986.

Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Mühezzeb fi'l-kırââti'l-'aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1997.

Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Ali, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, (tahk. Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.

Râzî, Fahruddîn Muhammed, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Rûmî, Fehd Abdurrahman, *Dirâsâtü fi 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyad: Mektebetü'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, 2005.

Şâfi'î, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut: Dâru'ş-Şü'ab, 1968

Şevkânî, Kâdî Muhammed b. Alî, *Neylü'l-evtâr fî münteka'l-ahbâr*, Kahire: Dâru'l-Hadîs, ty.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Mısır: 1968.

Ünal, Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr, 2005.

Zebîdî, Zeynüddîn Abdüllatîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (trc. ve şerh Kâmil Miras), Ankara: DİB, 1978.

Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîli fî vücûhi't-te'vîl*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ty.

Zürkânî, Muhammed Abdul'azîm, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, (tahk. Fevvâz Ahmed), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1995.

Zürkânî, Muhammed Abdülbâkî b. Yusuf, *Şerhü'z-Zürkânî 'ale'l-Muvatta'*, Beyrut: Dârul-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.